

таризм: проблеми становлення і розвитку // Там само. 9. Журавльова Г. Витоки українського парламентаризму // Віче. 1998. №6.

Надійшла до редколегії 12.03.03

В.А. Ліпкан

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ — ФУНДАМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Із розвитком сучасної державності, формуванням демократичного суспільства постає потреба у створенні механізму забезпечення національної безпеки. Водночас сучасний стан наукових розвідок з даного питання не вирізняється строкатістю. На сьогодні можна виділити лише два дослідження, в яких була зроблена спроба розглянути теоретичні та методологічні аспекти даного питання [1]. Водночас ретельний аналіз їх змісту дає підстави стверджувати про наявність великого потенціалу для удосконалення теоретико-методологічних питань формування системи національної безпеки. Більше того, питання створення узагальнюючої теорії національної безпеки піднімаються авторами лише у постановочному плані без репрезентації власної її конструкції. Саме крізь призму даних питань автор вбачає *наявність проблеми* у необхідності розроблення загальної теорії національної безпеки – націобезпекознавства [2; 3, с. 182-183; 4, с.120-123], яка пов'язана із *вирішенням практичних питань* – формування системи національної безпеки [5, с.19-24].

Слід зазначити, що одним із системостворюючих елементів системи національної безпеки є національна ідея. Отже, у цій статті буде зосереджено увагу на розглядові поняття та змісту української національної ідеї, її ролі при формуванні та функціонуванні системи національної безпеки України. Одразу ж зазначимо, що категорія «національна ідея» є багатокомпонентною, і розглядається багатьма науками, тому у *мета* даної статті полягає у тому, щоб проаналізувати лише ті погляди, які стосуються проблематики забезпечення національної безпеки України, окреслити цementsуючу роль національної ідеї при формування, організації функціонування системи національної безпеки України.

Фундаментальним поняттям націобезпекознавства є «*національна ідея*». Від її визначення залежать напрями функціонування системи національної безпеки (СНБ), будова системи національних інтересів, їх градації. Тому доцільно розглянути більш детально саме поняття «національна ідея».

Національна ідея охоплює всі суттєві сторони суспільного життя і стосується статусу особистості та реальних умов її життя, принципових питань розвитку суспільства, впливу на всі ці процеси через механізм державно-правового регулювання. Національна ідея, на думку В.В.Медведчука, ідеологічно обумовлює розвиток держави, звеличує роль права в регулюванні суспільних відносин, перетворює ставлення до права як до загальної міри свободи, рівності та справедливості у суспільстві [6, с. 53].

Питання об'єднання українською національною ідеєю різних прошарків народу України, тобто народу, який проживає на території України, є складним. І не лише через його багатомірність, а й через методологію визначення національної ідеї, ідеї, яка має єднати не лише український (титультний) етнос, і й увібрати в себе інтереси усіх етносів, що проживають на території України, тобто інтереси народу України. Українська національна ідея, щоб стати дійсно загальноукраїнською, повинна спиратись на соціальну політику різних політичних спрямувань [6, с. 68].

При розробленні стратегії розвитку національної ідеї слід урахувати ту обставину, що ця категорія має відносно сталий характер. І якщо можна казати про зміну національних інтересів, певну їх класифікацію за критерієм пріоритетності та важливості, то національна ідея має більш сталий і незмінюваний характер. Це не означатиме зміну напряду пріоритетів цієї ідеї, а свідчитиме про постійний пошук життєздатних моделей розвитку української нації, її утвердження як сильної, прогресивної та гуманістичної нації через реалізацію національних інтересів. Причому національна ідея, становлячи собою продукт думки української нації, дієво втілюватиметься у дійсність, а отже, відображатиме рівень розвитку нації на тому чи іншому етапі еволюції. Можна навіть сказати, що національна ідея є відбиттям національного інтелекту, адекватного, з одного боку, реаліям існування української нації і її можливостям до втілення цієї ідеї, а з іншого — тим ідеалам, моделям існування, до яких вона постійне прагне.

Плекати надію на розробку універсальної національної ідеї є навряд чи вірним шляхом. Крокуючи ним, можна зайти у глухий кут, зневіритися у власних силах, дійти до колапсу. Саме тому національна ідея як відображення душі української нації має бути також і динамічною, відбиваючи прагнення та устремління до буття й розвитку. Причому слід зважати і на той факт, що душа нації, або як називає *В.В.Медведчук* «світ нації», онтологічно ґрунтується на історичному корінні. Історія української нації – це історія тернистого шляху крокування до омріяної мети волелюбної нації. Чисельні спроби утворення держави наражалися на сильну протидію і зазнавали краху аж до 1991 р., коли врешті-решт була досягнута довгоочікувана мрія – створена самостійна незалежна держава.

Водночас, як вже зазначалося вище, якщо характеризувати поступ української нації, можна дійти висновку, що досить вагома частка часу припадає не на життя у державі, а на боротьбу. Українська нація весь час боролася, відроджувалася, насправді ж вона не мала достатньо історичного часу для утвердження. Тому деякі прибічники ідеї узалежнення України від інших держав і ґрунтують власну аргументацію на тому, що, мовляв, Україна ніколи не була нацією, вона лише є трагічною помилкою держав, що її відпустили з власного лона [7, с.177-182]. Ця абсурдна ідея трансформувалась в антиукраїнські політичні доктрини, серед яких я б виділив особливо теорії неонорманізму, пантюркізму та панслов'янізму [8, с. 6-7].

Постає інше питання: як скористатися досягнутим, як будувати національну державу, на яких засадах має відбуватися цей процес? Національна ідея, будучи двигуном нації, не повинна відбивати інтерес окремих соціальних груп, наділених владою. Сама назва «національна ідея» є відбиттям того, що ця ідея виражає прагнення всієї нації, до яких включаються інтереси різних етносів, що проживають на теренах держави. Тому, коли панівна верства намагається власні утилітарні інтереси зобразити у формі інтересів нації, виникає суттєвий дисбаланс системи національної безпеки, стабільне існування якої базується, передусім, на синхронізації буттєвості нації як системи з її складовими компонентами, у тому числі стан зворотних та прямих зв'язків між об'єктами і суб'єктами управління.

Значення української національної ідеї важко переоцінити. Тому у принципі можливо пояснити намагання деяких дослідників повністю сформулювати і визначити її зміст. Водночас, урахуовуючи всю важливість даного питання, а також висловлені мною вище думки щодо динамічності даної категорії, було б поспішним заявляти про можливість дослідження усього аспектного спектру даного питання. У цьому плані більш доцільно говорити про необхідність оволодіння «ситуацією багатоманітності стратегічних позицій, що їх захищають різні політичні сили, кожна з яких має свою установку на бажане майбутнє» [9, с.3].

Отже, головним завданням сьогодення є розроблення такої методології побудови стратегії національної ідеї, яка б містила у собі інтегративні методи включення етнічних інтересів національних меншин, спільних з національними інтересами України, до загальної системи українських національних інтересів.

Підкреслимо, що цей процес має відбуватись виключно на науковій основі, об'єктивно віддзеркалювати зовнішні можливості і внутрішні потреби української нації у реалізації національної ідеї й поступі до національного ідеалу. При чому, не слід обминати питання про *національний ідеал*, який має виступати своєрідним органічним поєднанням волі представника української нації, вираженої в українській національній ідеї.

Водночас невирішеним є питання про первинність таких категорій як «національний ідеал» та «національні інтереси». Розкривши зміст цих понять та ієрархізувавши їх, можна буде наблизитись до розуміння сутності та змісту тієї категорії, яка має стабілізувати систему стримувань та противаг при забезпеченні прав і свобод представників різних етносів в межах однієї нації.

Характеризуючи категорію «*національний ідеал*», слід зазначити, що вона не є інваріантом через те, що він, відображаючи прагнення нації до розвитку, змінюється разом із самою нацією. Характерними рисами національної ідеї має бути передусім її об'єднуючий характер. Це пов'язано з тим, що Україна належить до поліетнічних держав, і консолідація зусиль різних етносів щодо творення єдиної нації має базуватися на спільній ідеї, яка б уособлювала прагнення конкретних етносів до розвитку, узгодженні із генеральною ідеєю нації.

Складність цього питання має коріння не лише в етноментальній сфері, а й у економічній. Песимістичний погляд у майбутнє зумовлений низькими темпами виробництва, зuboжінням населення, стрімким його розшаруванням. Економіка є стрижнем не лише держави, а й нації.

Далі зазначимо, що на процес утвердження національної ідеї впливають не лише об'єктивні, а й суб'єктивні чинники. Зневіра людей у майбутньому, відсутність чітких орієнтирів, а головне, подекуди небажання розбудовувати державу не можуть слугувати конструктивним імпульсом у процесі становлення нації державною. Саме тому питанням українського менталітету приділяється значна увага в науковій літературі. Свого часу навіть *І.Франко* писав: «Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту» [10, с.31].

Ключовим моментом при розробленні національної ідеї має стати усвідомлення необхідності її демократичного спрямування. Зміст цього спрямування передусім визначається ідеєю рівності, єднання громадян, панування на землі правди та справедливості, гуманістичної ідеї народолюбства, національного звільнення, свободи, рівності і братерства. Вагомий внесок у скарбницю національної ідеї внесли *Т.Шевченко, І.Франко, М.Костомаров, М.Драгоманов, М.Павлик, С.Подольський, В.Антонович, М.Чубинський, Л.Українка, М.Грушевський, В.Винниченко, В.Липинський, Ю.Липа, Д.Донцов, Д.Чижевський* та інші.

Невпинна хода історії засвідчила вірність думок про те, що українська нація є державницька нація. Окрім цього, будуючи власну державу, підносячи національні ідеї, утверджуючи соборність та національну самобутність українського народу, українська нація не живе осторонь інших етносів, вона не втілює у життя принципи ізоляціонізму, більше того, не ставить за мету створення моноетнічної держави на кшталт Японії. Відверто кажучи, навіть проголошення даних цілей мало б одразу ж не реалістичний характер. Україна, знаходячись на перетині світових цивілізацій, приречена бути поліетнічною державою. І саме українська нація, як сукупність етносів, що проживають на території України і уособлюють себе з нею, має бути поліетнічною, зважаючи на притаманні риси національного характеру.

Із розвитком демократії дещо змінюються підходи до розуміння змісту національної ідеї: вона все менше і менше спирається на етнічний момент і врешті-решт відбудеться зміна розуміння сутності національної ідеї. *Сучасна парадигма національної ідеї* – органічний синтез етнічного принципу із принципом громадянства.

Українська національна ідея на рівні сучасної реальності, реального буття українського та всіх етносів, які мешкають в Україні, має дати відповідь стосовно пріоритетів етнонаціональної політики держави Україна, визначати основні шляхи етнонаціонального відродження, розкрити зміст етнонаціональної моделі розвитку українського суспільства, а також ет-

нонаціональної структури народу України, визначити шляхи мовно-національного відродження [6, с. 130].

Важливим аспектом є також необхідність усвідомлення проведення демаркаційної лінії між національним, що відповідає цінностям загальнолюдським, і національним, що відбиває егоїстичні інтереси нації, її розвиток за рахунок пригнічення інтересів інших етнічних меншин або націй.

Можна констатувати, що при побудові національної ідеї слід урахувати такі **аспекти**:

1) національна ідея не повинна проголошувати титульний етнос вилючним, через що надавати йому суттєві переваги перед іншими етносами, що складають ту чи іншу націю;

2) національна ідея має бути інтегративною, тобто об'єднувати інтереси титульної нації і етнічних меншин;

3) при побудові національної ідеї слід використовувати наступний принцип: однаковість індивідів – загибель для популяції. Отже, національна ідея не має урівнювати усіх членів нації, стандартизувати їх відповідно до окреслених настанов. Навпаки, розмаїття етносів, об'єднаних спільною національною ідеєю, і є запорукою її тривалого, а головне – усвідомленого існування;

4) національна ідея має відбивати об'єктивні прагнення та інтереси нації на конкретно визначеному історичному етапі розвитку. Будь-які суб'єктивістські намагання забарвити національну ідею у власний колір, надаючи їй або релігійного, або політичного, або іншого змісту, спалюють ідею, підміняють її на утилітарні прагнення, індивідуальний інтерес. Саме тому національна ідея не має ґрунтуватись на гаслі богообраності і на інших гаслах, які за своєю суттю створюють вакуум нації, роблячи її окремішньою, месіанською і недосяжною для інших, а отже, створюючи об'єктивні передумови для її возвеличення;

5) національна ідея, будучи за своїм змістом гуманістично спрямованою, має включати для своєї реалізації лише ті засоби, які передбачає національне та міжнародне законодавство. Будь-які засоби, застосування яких веде до порушення законодавства (чи то тероризм, чи то геноцид, чи то диверсії, чи то війни тощо) суперечать самій суті національної ідеї, яка ґрунтується на засадах демократії та гуманізму;

6) ураховуючи поліетнічність України, наскрізною лінією має проходити толерантність титульного етносу до інтересів етнічних меншин.

Цікавою є думка *Д.Донцова*, який зазначає, щоб з народу «дроворубів і водоносів» знов стати вільною спільнотою, сильною організаційно, культурно і духовно, мусимо повернути знову до спогадів ієрархічної суспільності, на чолі якої стояла би провідна каста [11, с.449].

І хоча позиція Дмитра Донцова дещо схожа з думкою Аристотеля про необхідність здійснення правління філософами, які є більш обізнаними в галузі державного управління, вона не викликає однозначного заперечення. Ієрархія не є антиподом демократії. Можливо, більш коректно було б говорити про підготовку державних управлінців-системологів, які б приймали державні рішення крізь призму необхідності забезпечення націо-

нальних інтересів, а у більш загальному плані – досягнення національного ідеалу.

Перехід до інформаційної цивілізації потребує застосування нових управлінських матриць. І суб'єктами управління у даному випадку мають ставати підготовлені на новій методологічній основі фахівці, які можуть приймати рішення на підставі урахування не лише тактичних моментів, а й, застосовуючи методологію синергетичного підходу, стратегічних. Демократія не є сформованою остаточно доктриною і за своїм змістом інколи є навіть суперечлива. Тому я не сприймаю думку *Д.Донцова* як посягання на інтелектуальні здібності багатьох представників нації. Навпаки, *Д.Донцов*, опікуючись інтересами нації і процвітанням України, вважає за потрібне формування певної групи (класу, верстви), яка б здійснювала управління державою. Виходячи з того, що держава становить механізм реалізації і забезпечення національних інтересів, управління державою – це, передусім, управління механізмом забезпечення національних інтересів. А отже, здійснюватися цей процес має виключно із державницьких позицій. Чи здатен до цього всякий представник нації? Напевно, що ні. Тому, на нашу думку, забезпечення національної ідеї потребує створення еліти нації, у тому числі *управлінської еліти*, метою діяльності яких і було б забезпечення недоторканності національних інтересів, їх просування і творення на підставі використання інноваційних технологій, новаторських матриць тощо.

Демократію не слід ототожнювати із можливістю усіх робити усе, її не слід ототожнювати із рівністю прав титульної нації та прав етнічних меншин. У такому випадку взагалі відпадає необхідність у розподілі нації на такі групи, це стає фікцією, науковою класифікацією, не більше того. Ніякого змістового навантаження воно не нестиме. Демократія має розглядатися як можливість етнічних меншин мати власні інтереси, якщо вони не суперечать інтересам титульної нації, відстоювати у законному порядку власні права, якщо вони були порушені. Демократія – це шанс етнічних меншин не стати історичним спогадом, і можливість титульної нації якнайповніше розвиватися. Демократія – це, передусім, вихід актуалізації пасіонарності титульного етносу, її спрямування у конструктивне русло, і вже на підставі цього формування умов для нормального функціонування етнічних меншин. За іншого випадку втрачається будь-який сенс у демократії, тому що вона, являючись за своєю суттю провідником ідей розвитку, фактично буде асимілювати титульну націю, а отже, з часом призведе до її повної ліквідації. То ж можна резюмувати, що демократія – середовище розвитку ієрархічної системи нації.

Очевидним у контексті розглядуваних питань є те, що національна ідея, не являючи собою абстрактну, метафізичну категорію, має ґрунтуватися на науковому фундаменті. Одна з проблем, яку наука має розв'язати, є змагальність інтересів титульної нації і інтересів етнічних меншин у поліетнічній державі.

На завершення даної статті, будучи переконаний у тому, що національна ідея – стрижень національної безпеки, її системостворюючий еле-

мент, наведу думку *М.Чубинського*, який зазначив: «Коли любов до свого неподільна з повагою до чужого, коли боротьба за свої національні права з'єднується з визнанням таких же прав кожної іншої нації, тоді національна ідея дає людству свої кращі здобутки і ні в чому не є перепорою великому союзу народів» [12, с.624].

Список літератури: 1. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник / За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р.Нижник. Ірпінь, 2000.; Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. Х., 2002. 2. Ліпкан В.А. Безпекознавство. К., 2003. 3. Ліпкан В.А. Об'єкт, предмет і структура націобезпекознавства // Право і безпека. 2002. № 4. 4. *Ліпкан В.А.* Націобезпекознавча парадигма // Право України. 2003. № 2. 5. Ліпкан В.А. Системний підхід до побудови еталонної моделі системи забезпечення національної безпеки // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2002. № 2. 6. Медведчук В.В. Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: Дис...доктора юрид. наук: 12.00.01., 12.00.02. / Національна академія внутрішніх справ України. К., 1997. 7. Ліпкан В.А. Історичні передумови формування сучасної української національної ідеї // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 19. 8. Ліпкан В.А. Пантуранізм — сучасна загроза України // Служба безпеки. 2002. № 4. 9. Кізіма В. Метастратегія політичного життя України (від ідеології тоталітаризму до ідеї тотальності) // Політологічні читання. 1994. № 2. 10. Франко І. Дещо про себе самого: Твори. К., 1978. Т.31. 11. Історія філософії України: Хрестоматія. К., 1993. 12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін.. К., 1996.

Надійшла до редколегії 23.01.03

О.В. Марцеляк

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ПРОЦЕС УТВЕРДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ

Не дивлячись на майже 200-річну історію існування інституту омбудсмена та його розповсюдження в багатьох країнах світу, в Україні цей інститут запроваджено в 1998р., хоча його дослідження розпочалося у 1971 р., коли українські вчені Ю.С. Шемшученко та Г.О. Мурашин у своїй роботі «Інститут омбудсмена в современном буржуазном государстве» вперше спробували проаналізувати діяльність інституту омбудсмена, однак через консервативну політику, що проводилась тодішнім керівництвом СРСР, проведений ними аналіз не міг цілком розкрити позитивний потенціал цього правозахисного інституту, його роль в забезпеченні прав людини. Хоча автори акцентували увагу на незаперечних досягненнях омбудсмена у цій сфері [1, с.139-144].

Детальне дослідження цього інституту в Україні почалося на початку 90-х років ХХ ст., коли країною було взято курс на побудову демократичної, правової держави. В цей час ідея запровадження в країні інституту омбудсмена отримала плідний ґрунт для своєї реалізації. Уже 19 червня